

Боднар Я.В.,

*доцент кафедри цивільного права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
кандидат юридичних наук, доцент*

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИМИ ДОГОВОРАМИ (КОНТРАКТАМИ)

Підписавши Угоду про партнерство та співробітництво між Європейськими співтовариствами і Україною від 14 червня 1994 р., наша держава визнала, що важливою умовою для зміцнення економічних зв'язків між Україною та Співтовариством є зближення існуючого і майбутнього законодавства України з законодавством Співтовариства¹.

Сьогодні Україна вживає заходів для забезпечення того, щоб її законодавство поступово було приведене у відповідність до законодавства Співтовариства. Верховною Радою України схвалено Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу², на розгляді у Верховній Раді знаходиться розроблений Урядом України проект Загальнодержавної програми, здійснюються інші заходи, спрямовані на поетапне прийняття та впровадження нормативно-правових актів України, розроблених з урахуванням законодавства Європейського Союзу.

Важливим етапом на цьому шляху стало прийняття нового Цивільного кодексу України, при розробці якого особлива увага приділялася зближенню та уніфікації норм підприємницького і міжнародного приватного права. При цьому використовувалися важливі конвенції Комісії ООН з права міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ), Гаазької конференції з міжнародного приватного права, Римського інституту з уніфікації приватного права (УНІДРУА), сучасні європейські кодифікації³. Прийнято за основу проект Закону України "Про міжнародне приватне право" (далі - законопроект).

Цивільний кодекс України (далі – ЦК) набув чинності з 1 січня 2004 р., і практика застосування його норм ще не значна, проте вже зараз відчувається потреба в аналізі тих його положень, що мають безпосереднє відношення до зовнішньоекономічної діяльності, з точки зору їх відповідності загальноновизнаним принципам і нормам міжнародного права, в тому числі правовим приписам Європейського Союзу – регламентам, директивам, рішенням та іншим актам нормативного характеру, які приймаються інститутами Європейського Союзу; міжнародним договорам, однією із сторін яких є Європейське співтовариство (Європейський Союз), та рішенням Суду Європейського співтовариства, в яких дається офіційне тлумачення відповідних правових норм.

¹ Див.: Угода про партнерство та співробітництво між Європейськими співтовариствами і Україною // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2003. - № 8.

² Див Закон України від 21 листопада 2002 р. "Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського союзу // Відомості Верховної Ради України. – 2003. - № 3. – Ст. 12.

³ Див.: Кодифікація приватного (цивільного) права України / За ред. проф. А.Довгерта. – К.: Український центр правничих студій, 2000, - С. 36. Слід підкреслити, що міжнародно-правові акти опрацьовувалися, головним чином, при розробці Книги восьмої "Міжнародне приватне право" проекту ЦК, яка зрештою не була включена до прийнятого ЦК, і подана на розгляд Верховної Ради України у вигляді проекту Закону "Про міжнародне приватне право".

Одним з правових інститутів цивільного права, норми якого тісно пов'язані з відповідними положеннями міжнародного приватного права, є інститут зобов'язального (договірної) права.

Завданням цієї статті є дослідження теоретичних і прикладних проблем колізійного регулювання виконання зобов'язань за зовнішньоекономічними договорами (контрактами) з метою визначення ефективності чинного законодавства у цій галузі та його відповідності нормам міжнародного права.

Варто зазначити, що в науковій та навчальній юридичній літературі, присвяченій проблемам правового регулювання договірних відносин у зовнішньоекономічній діяльності, питанням правового регулювання виконання зобов'язань за зовнішньоекономічними договорами (контрактами) приділяється надто мало уваги. Предметом дослідження, як правило, обираються форма та порядок укладення договорів, окремі види договорів або їх елементи⁴.

В колізійному регулюванні зобов'язань, які виникають з договору або у зв'язку з ним, особливе місце посідають питання автономії волі, колізійного регулювання у випадку відсутності вибору права сторонами, а також питання сфери дії права, що застосовується до договору⁵.

А) Автономія волі. Принцип автономії волі сторін (*lex voluntatis*) означає, що сторони можуть вільно обрати право, яке підлягає застосуванню щодо зобов'язань із зовнішньоекономічних договорів (контрактів). Автономія волі як один із фундаментальних принципів міжнародного приватного права, знайшла своє закріплення в низці міжнародних договорів та угод⁶. Відображена вона, зокрема, і в ст. 4 законопроекту, яка передбачає (як і законодавство більшості держав континентальної Європи) можливість застосування принципу автономії волі не лише щодо зовнішньоекономічних договорів, але і щодо інших правочинів. Згідно з ст. 41 проекту, яка стосується вибору права за погодженням сторін договору, сторони договору можуть обрати право, що застосовується до договору, крім випадків, коли вибір права прямо заборонено законом.

Б) Колізійне регулювання у випадку відсутності вибору права сторонами. Ні попередній ЦК УРСР, ні новий ЦК України не регулюють особливостей виконання зобов'язань за зовнішньоекономічними договорами (контрактами). Такі особливості впливають з ст. 382 Господарського кодексу України (зокрема ч. 5 ст. 382 ГК встановлює, що порядок визначення права, яке має застосовуватися до договору в разі недосягнення згоди сторін стосовно вказаного порядку, встановлюється законом про зовнішньоекономічну діяльність, чим, на нашу думку, необ'рунтовано обмежує нормативно-правову базу застосування колізійних прив'язок щодо зовнішньоекономічних договорів, оскільки навіть не згадує Закон України та ст. 6 Закону України "Про зовнішньоекономічну діяльність" – основного на сьогодні акта національного законодавства у сфері зовнішньоекономічної діяльності, – відповідно до яких визначається право, що застосовується до договорів (контрактів) суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

⁴ Див., напр.: Ануфриева Л.П. Международное частное право: В 3-х т. Том 2. Особенная часть: Учебник. – М.: Изд-во БЕК, 2000, С. 234-330; Елисеєв И.В. Гражданско-правовое регулирование международной купли-продажи товаров. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – С. 112-182; Звеков В.П. Международное частное право. Курс лекций. – М.: НОРМА, 2001. – С. 272-356; Международное частное право: Учебник для вузов / Под ред. д-ра юрид. наук Н.И.Марышевой. – М.: Контракт, ИНФРА-М, 2000. – С. 205-320.

⁵ Кисіль В.І. Міжнародне приватне право: питання кодифікації. – К.: Україна, 2000, С. 263.

⁶ Див.: Конвенція про право, що застосовується до міжнародної купівлі-продажу товарів, 1955 р.; Конвенція про право, що застосовується до договірних зобов'язань, 1980 р.; Конвенція про право, що застосовується до договорів міжнародної купівлі-продажу товарів, 1986 р. (не набрала чинності); Угода про порядок вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності (Київ, 1992 р.).

Окрім того, що зазначена стаття Закону України “Про зовнішньоекономічну діяльність” містить 13 конкретних колізійних прив’язок стосовно 13 конкретних видів договорів (відзначимо, що найменування сторін окремих з цих договорів не узгоджується з відповідними положеннями ЦК і мають бути приведені у відповідність до кодексу – Т.Б.), вона встановлює також, що:

а) до зовнішньоекономічних договорів (контрактів) про виробниче співробітництво, спеціалізацію і кооперування, виконання будівельно-монтажних робіт застосовується право країни, де здійснюється така діяльність або де створюються передбачені договором (контрактом) результати, якщо сторони не погодили інше;

б) до зовнішньоекономічного договору (контракту) про створення спільного підприємства застосовується право країни, на території якої спільне підприємство створюється і офіційно реєструється;

в) до зовнішньоекономічного договору (контракту), укладеного на аукціоні, в результаті конкурсу або на біржі, застосовується право країни, на території якої проводиться аукціон, конкурс або знаходиться біржа.

До прав і обов’язків за зовнішньоекономічними договорами (контрактами), не зазначеними в ст. 6 Закону “Про зовнішньоекономічну діяльність”, застосовується право країни, де заснована чи має місце проживання або основне місце діяльності сторона, яка здійснює виконання такого договору (контракту), що має вирішальне значення для його змісту.

З прийняттям Закону України “Про міжнародне приватне право” право, що підлягає застосуванню до приватно-правових відносин з участю іноземних фізичних та юридичних осіб або ускладнених іншим іноземним елементом, визначатиметься згідно з колізійними нормами та іншими положеннями колізійного права законопроекту, інших законів, міжнародних договорів та міжнародних звичаїв (ч. 1 ст. 3). Зокрема, колізійним нормам зобов’язального права присвячено положення Глави VII “Колізійні норми зобов’язального права”, серед яких особливе значення для виконання зобов’язань за зовнішньоекономічними договорами (контрактами) мають: а) положення ст. 42 законопроекту щодо визначення сторони, яка повинна здійснити виконання, що має вирішальне значення для змісту договору; б) положення ст. 46 законопроекту щодо сфери дії права, що застосовується до договору.

Так, ч. 2 ст. 42 законопроекту розширює коло конкретних колізійних прив’язок до 22 (на нашу думку, це зумовлено з одного боку включенням до нового ЦК нових видів договорів, що раніше знаходилися поза межами правового регулювання як ЦК УРСР, так і інших актів цивільного законодавства, з іншого – врахуванням відповідних положень норм міжнародного приватного права), а ч. 3 цієї ж статті визначає право країни, з якою договір більш тісно пов’язаний, щодо договорів: а) про нерухоме майно; б) на виконання робіт та спільної діяльності; в) укладених на аукціоні, за конкурсом або на біржі.

В) Сфера дії права, що застосовується до договору. Ст. 46 проекту визначає сферу дії права, що застосовується до договору. Відповідно до ч. 1 цієї статті право, що застосовується до договору згідно з положеннями зазначеної Глави (очевидно мова йде про право країни, що і слід було б відобразити в цій статті – Т.Б.), охоплює: 1) дійсність договору; 2) тлумачення договору; 3) права та обов’язки сторін; 4) виконання договору; 5) наслідки невиконання або неналежного виконання договору; 6) припинення договору; 7) наслідки недійсності договору; 8) передання вимоги та переведення боргу у зв’язку з договором.

Важливе значення для практики правозастосування має положення ч. 2 ст. 46 законопроекту, згідно з яким щодо способів та процедури виконання, а також заходів, які мають бути вжиті у разі неналежного виконання, крім права (тут слід було б додати – країни – Т.Б.), що підлягає застосуванню, береться до уваги і право (теж слід було б додати – країни – Т.Б.), в якій здійснюється виконання.

Лібералізація економіки України, відмова від монополії держави у сфері зовнішньоекономічної діяльності, вдосконалення цивільного законодавства створюють можливості для ширшого застосування українськими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності звичаїв ділового обороту в регулюванні цивільних відносин, передусім тих, що виникають при укладанні і виконанні зовнішньоекономічних договорів (контрактів).

У цьому зв'язку ще більшого значення набувають Принципи міжнародних комерційних договорів (Принципи УНІДРУА), що встановлюють загальні норми для міжнародних комерційних договорів⁷. Стосовно предмету дослідження цієї статті, йдеться, зокрема, про положення Глави 6 "Виконання" Принципів УНІДРУА, якими встановлені загальні норми щодо строку (ст. 6.1.1. – 6.1.3.) та порядку (ст. 6.1.4.) виконання, дострокового виконання (ст. 6.1.5.), місця виконання (ст. 6.1.6), виконання грошових (ст. ст. 6.1.7 – 6.1.12) та негрошових (ст. 6.1.13) зобов'язань, отримання у необхідних випадках державного дозволу (ст. ст. 6.1.14 – 6.1.17), а також виконання договірних зобов'язань у разі виникнення труднощів (ст. ст. 6.2.1 – 6.2.3).

Не менш важливу роль у правовому регулюванні виконання зобов'язань за зовнішньоекономічними договорами відіграють міжнародні договори та звичаї, що стосуються окремих видів договорів (міжнародної купівлі-продажу, міжнародних перевезень тощо).

Так, стосовно договорів міжнародної купівлі-продажу мова йде, в першу чергу, про Конвенцію ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11 квітня 1980 р. (Віденська конвенція), а також про Міжнародні правила інтерпретації комерційних термінів (Правила ІНКОТЕРМС) – документ, що носить факультативний характер і, за загальним правилом, застосовується у разі посилання на нього в договорі.

В ч. 1 ст. 6 Закону України "Про зовнішньоекономічну діяльність" зазначається, що договір (контракт) складається (на нашу думку, тут слід вжити слово "укладається" – Т.Б.) відповідно до Закону України "Про зовнішньоекономічну діяльність" та інших законів України з урахуванням міжнародних договорів України. Суб'єкти підприємницької діяльності при складанні тексту договору (контракту) мають право використовувати відомі міжнародні звичаї, рекомендації міжнародних органів та організацій (виділено нами – Т.Б.), якщо це не заборонено прямо та у виключній формі Законом України "Про зовнішньоекономічну діяльність" та іншими законами України. У зв'язку з цим навряд чи можна визнати таким, що відповідає вимогам Закону України "Про зовнішньоекономічну діяльність", Указ Президента України від 4 жовтня 1994 р. "Про застосування Міжнародних правил інтерпретації комерційних термінів"⁸, яким, зокрема, встановлено (п. 1), що при укладанні суб'єктами підприємницької діяльності України всіх форм власності договорів, у тому числі зовнішньоекономічних договорів (контрактів), предметом яких є товари, застосовуються Міжнародні правила інтерпретації комерційних термінів, підготовлені Міжнародною торговою палатою у 1953 році (далі - Правила ІНКОТЕРМС). Суб'єкти підприємницької діяльності України при укладанні договорів, у тому числі зовнішньоекономічних договорів (контрактів), цим Указом, по суті, зобов'язані забезпечувати додержання Правил ІНКОТЕРМС.

Проте, як справедливо зазначається, невід'ємною складовою ІНКОТЕРМС як 1990, так і 2000 року є Вступ, у якому зазначається, що сторони мають право самостійно модифікувати норми, запозичувані з Правил ІНКОТЕРМС. Тому, поряд з таким можливим варіантом дозволених відступів сторін від Правил у більш ранній, офіційно опублікованій редакції, як

⁷ Принципы международных коммерческих договоров / Пер. с англ. А.С. Комарова. – М.: Международный центр финансово-экономического развития, 1996. – 328 с.

⁸ Урядовий кур'єр. – 1994. – 6 жовтня.

запозичення формулювань з більш пізньої редакції Правил ІНКОТЕРМС до її офіційного опублікування⁹, цілком прийнятним уявляється і модифікація сторонами норм Правил ІНКОТЕРМС (в редакції 2000 року) в зовнішньоекономічних договорах (контрактах), яку в жодному разі не можна розглядати як порушення вимог Указу Президента “Про застосування Міжнародних правил інтерпретації комерційних термінів”.

Варто звернути увагу ще на одну обставину: Указом Президента України обов’язок забезпечувати дотримання Правил ІНКОТЕРМС при укладанні договорів покладається лише на суб’єктів підприємницької діяльності; на інших же суб’єктів господарювання, які здійснюють некомерційну господарську діяльність (ст. 52 ГК), такий обов’язок не покладається.

Особливістю правового регулювання виконання зобов’язань за зовнішньоекономічними договорами (контрактами) є те, що окремі умови таких контрактів (зобов’язання) формуються під впливом певних рекомендацій компетентних державних органів. Прикладом можуть слугувати Типові платіжні умови зовнішньоекономічних договорів (контрактів), затверджені постановою Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 21 червня 1995 р. № 444 “Про типові платіжні умови зовнішньоекономічних договорів (контрактів) і типові форми захисних застережень до зовнішньоекономічних договорів (контрактів), які передбачають розрахунки в іноземній валюті”¹⁰.

З виконанням зобов’язань за зовнішньоекономічними договорами (контрактами) тісно пов’язане їх невиконання або неналежне виконання. При цьому від невиконання чи неналежного виконання зобов’язань за зовнішньоекономічними договорами (контрактами), які є порушеннями умов договору, слід відрізнити порушення Закону України “Про зовнішньоекономічну діяльність” або пов’язаних з ним законів України (порушення законодавства про ЗЕД – Т.Б.), оскільки таке розмежування має практичне значення для визначення видів санкцій, суб’єктів, які мають право їх застосовувати, процедури застосування, дотримання строків позовної давності тощо.

Різниця між порушеннями умов договору і порушенням законодавства про ЗЕД полягає в наступному:

а) порушення умов договору є, як правило, порушенням суб’єктивного (приватного) права контрагента, тоді як порушення законодавства про ЗЕД є порушенням публічного порядку, порушенням інтересів держави. Звідси і відповідальність за порушення законодавства про ЗЕД є публічно-правовою;

б) порушення умов договору однією із сторін є підставою для застосування санкцій іншою стороною цього ж договору, тоді як за порушення законодавства про ЗЕД санкції застосовуються спеціально уповноваженим державним органом – Міністерством економіки та з питань європейської інтеграції України (ч. 2 ст. 37 Закону “Про зовнішньоекономічну діяльність”). Положення про порядок застосування до суб’єктів зовнішньоекономічної діяльності України та іноземних суб’єктів господарської діяльності спеціальних санкцій, передбачених статтею 37 Закону “Про зовнішньоекономічну діяльність” затверджено наказом Мінекономіки України від 17 квітня 2000 р. № 52¹¹;

в) за порушення умов договору до порушника застосовуються санкції, встановлені зовнішньоекономічним договором (контрактом), тобто самими сторонами, тоді як до порушника законодавства про ЗЕД застосовуються згідно з ст. 37 Закону “Про зовнішньоеко-

⁹ Див.: Навчально-методичний комплекс з спецкурсу “Правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності” / Укладачі В.С. Щербина, В.В. Поєдинок – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2003. – С. 21.

¹⁰ ЗП України. – 1995. - № 9. – Ст. 243.

¹¹ Офіційний вісник України. – 2000. - № 19. – Ст. 801.

номічну діяльність” спеціальні санкції (виділено нами – Т.Б.), встановлені цим або пов’язаними з ним законами України (Законом України від 23 грудня 1998 р. “Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності”¹²; Законом України в редакції від 4 жовтня 2001 р. “Про операції з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах”¹³).

Підбиваючи підсумок, можемо виділити такі особливості виконання зобов’язань за зовнішньоекономічними договорами (контрактами):

а) виконання зобов’язань, що впливають із зовнішньоекономічних договорів (контрактів), характеризується наявністю у приватно-правових цивільних відносинах, що при цьому виникають, іноземного елемента. Цим виконання зобов’язань за договором відрізняється від дотримання законодавства про зовнішньоекономічну діяльність, що має публічно-правовий характер;

б) характерною особливістю правового регулювання виконання зобов’язань за зовнішньоекономічними договорами (контрактами) є те, що умови їх виконання формуються, передусім, під дією принципу автономії волі, який є своєрідним проявом принципу свободи договору;

в) до приватно-правових відносин, ускладнених іноземним елементом, що виникають при виконанні зобов’язань за зовнішньоекономічними договорами (контрактами), застосовується право, визначене згідно з колізійними нормами та іншими положеннями колізійного права чинних законів України, міжнародних договорів та міжнародних звичаїв;

г) правове регулювання приватно-правових відносин з іноземним елементом, що виникають і функціонують при виконанні зовнішньоекономічних договорів, в ряді випадків обмежується регулюючим впливом публічно-правових норм як імперативного, так і рекомендаційного характеру.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою цивільного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 5 від 29 грудня 2003 року)*

Шемонаєв В.Ю.,

*доцент кафедри морського права Одеської
національної морської академії, кандидат
юридичних наук*

ПОХОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК ІДЕЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ АВАРІЇ

Оскільки у відношенні загальної аварії йдеться про кодифіковані звичаї, становить інтерес аналіз їхнього генезису, що дозволяє встановити закономірності їхнього розвитку і сучасні тенденції в цій галузі.

¹² Відомості Верховної Ради України. – 1999. - № 5-6. – Ст. 44.

¹³ Відомості Верховної Ради України. – 2002. - № 6. – Ст. 40.